

Шуп'яна М. Ю.,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінального права і кримінології
Львівського національного університету імені Івана Франка

ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ПОЛОЖЕНЬ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ЩО ДІЯЛО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ

BRINGING TO SUICIDE: HISTORICAL - LEGAL ANALYSIS CRIMINAL LEGISLATION, WHICH ACTED ON THE UKRAINIAN LANDS

Стаття присвячена дослідженню питання розвитку законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства. Проаналізовано основні етапи розвитку даного інституту кримінального права на території України. Автор акцентує увагу на залежності рівня розвитку суспільства та законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства. На підставі аналізу нормативних джерел з'ясовано сутність доведення до самогубства та схиляння до його вчинення.

Ключові слова: самогубство, доведення до самогубства, схиляння до вчинення самогубства, осудна особа, церковне право.

Статья посвящена исследованию вопроса развития законодательного регулирования уголовной ответственности за самоубийство и доведения до самоубийства. Проанализированы основные этапы развития данного института уголовного права на территории Украины. Автор акцентирует внимание на зависимости уровня развития общества и законодательного закрепления уголовной ответственности за самоубийство и доведения до самоубийства. На основании анализа нормативных источников выяснена сущность доведения до самоубийства и склонение к его совершению.

Ключевые слова: самоубийства, доведение до самоубийства, склонение к совершению самоубийства, вменяемое лицо, церковное право.

Article is devoted to coverage the essence of the development of legislative regulation of criminal responsibility for suicide and bringing to suicide. Analyzed the main stages of the development of this institute of criminal law in the territory of Ukraine. The author emphasizes on the depending on the level of development of society and legislative consolidation of criminal liability for suicide and bringing to suicide. Based on the analysis of normative sources the essence of the concept is determined bringing to suicide and induce a person to commit suicide.

Key words: suicide, bringing to suicide, induce a person to commit suicide, sane person, church law.

Постановка проблеми. Право на життя – особисте, немайнове, невідчужуване право людини, що забезпечує її природне існування. Як зазначено в ст. 3 Конституції України, «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю...» [1]. Самогубство, як поведінка людини, спрямоване на навмисне позбавлення себе життя, є свідомим потуранням і нехтуванням цими цінностями. В Україні не встановлено кримінальної відповідальності за самогубство, але в ст. 120 Кримінального Кодексу України (далі – КК України) криміналізовано діяння, що полягає в доведенні до самогубства. Останнім часом у нашій державі почастішали випадки суїцидів. Зростання самогубств зумовлено значною кількістю генетичних, психологічних, соціальних, економічних, релігійних чинників. Високий рівень життя вимагає значних додаткових навантажень: збільшення тривалості робочого дня, конкурентну боротьбу на підприємствах. Наслідок цього – стресові ситуації і депресії [2, с. 186]. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, за 2017 р. в Україні було вчинено близько 15 тисяч актів суїциду. Отже, середній показник для нашої держави – 22 суїциди на 100 тисяч осіб. Україна входить у десятку держав із найвищим рівнем самогубств [3, с. 198]. Одним із важливих аспектів дослідження даного інституту кримінального права, зважаючи на

його глибоке коріння, є дослідження історико-правового аспекту цього явища як одного із складових елементів його вдосконалення та забезпечення ефективності заходів, пов'язаних із запобіганням явищам доведення до самогубства на сучасному етапі розвитку нашого суспільства і держави. Актуальність даного питання пов'язана з потребою вдосконалення законодавчого регулювання питання кримінальної відповідальності, зокрема об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 120 КК України «Доведення до самогубства».

Стан дослідження. Серед дослідників питання пов'язаного з історико-правовим аспектом законодавчого закріплення кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства необхідно назвати таких вчених, як: Ю.В. Александров, В.О. Глушков, В.Ф. Войцех, С.В. Жабокрицький, М.П. Мелент'єв, О.М. Моховіков, Г.Я. Пілягіна, В.В. Сулицький, А.П. Тіщенко, А.П. Чупріков, О.В. Шаповалов, С.І. Яковенко, Н.М. Ярмиш, О.А. Гусак, В.О. Кірієнко та інші, які проаналізували та розвинули існуючі наукові уявлення із цього питання.

Однак незважаючи на вказане, слід зазначити, що в сучасній юридичній літературі з історії держави і права України відсутнє комплексне дослідження питання, пов'язаного із законодавчим закріплення кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства, зокрема дослідження

законодавства часів відродження української державності (1917–1918 рр.) та законодавства, яке діяло на західноукраїнських землях до часу їх входження до складу СРСР. Саме тому метою статті є детальний аналіз інституту кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства на підставі приписів кримінального законодавства, що діяло на українських землях, з'ясування сутності поняття доведення до самогубства та схилення до самогубства, особливостей кримінальної відповідальності за самогубство, а також з'ясування взаємозв'язку між розвитком суспільства та законодавчим закріпленням кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства.

Виклад основного матеріалу. Перш за все, необхідно наголосити, що законодавче регулювання питання кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства на українських землях відображало ставлення суспільства до даних явищ. Як зазначає Кірієнко В.О., умовно можна виокремити такі етапи розвитку законодавчого регулювання кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства на теренах України: 1) старослов'янський етап – самогубства виконують позитивну соціальну функцію; 2) християнський етап – церковні та світські кримінальні закони, які з'явилися на Русі, вперше згадують доведення до самогубства; 3) імперський етап – законодавець закріплює християнські традиції щодо оцінки самогубства. Самогубство та замах на нього вважалися злочином; 4) радянський етап – ст. 148 КК УРСР 1922 р. встановлює кримінальну відповідальність за підмову до самогубства, а в ст. 145 КК УРСР 1927 р. вперше застосовано термін «доведення до самогубства»; 5) сучасний етап – у КК України встановлено відповідальність за доведення до самогубства або замаху на самогубство (ст. 120 КК України) [4, с. 7].

Старослов'янський (дохристиянський етап) характеризується тим, що реалізацію та охорону основних прав було засновано на родоплемінному язичницькому укладі життя, і самогубства виконували позитивну соціальну функцію. Навіть наведені в історико-правовій літературі випадки доведення до самогубства мали ритуальний характер, а їх метою було забезпечення інтересів роду, родини.

Другий, київо-руський християнський етап, характеризується тим, що церковні та світські кримінальні закони греко-римського права, які привносилися на Русь одночасно з процесом хрещення, зокрема Статути великих і удільних князівств, вперше згадують доведення до самогубства. У видатній пам'ятці давньоруського права X століття – Руській Правді – містилися норми про «душогубство», де поряд із вбивством встановлювалася відповідальність і за самогубство. Церква, у свою чергу, послідовно та систематично формувала власну, особливу систему обмежень та покарань за самогубство. Так, у наказах Петра Могилы зазначалося, що ховати самогубців біля церковної стіни або на освяченій землі цвинтарів заборонено. Надалі у світському законодавстві будь-яких норм щодо

кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства не було аж до початку XIX століття. Правове регулювання даних відносин відбувалося виключно через церковні установлення [3, с. 199]. Зокрема, не було встановлено кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства у Віслицькому статуті 1347, Вартському статуті 1423 р., Першому Литовському статуті 1529 р., Другому Литовському статуті 1566 р. та Третньому Литовському статуті 1588 р., які регулювали кримінально-правові відносини на українських землях аж до 1743 р., оскільки до цього часу регулювання кримінального права відбувалося на основі звичаєвого права, яким було врегульовано лише питання кримінальної відповідальності за вбивство та тілесні ушкодження.

У 1743 р. було прийнято «Права за якими судиться малоросійський народ» – результат довготривалої праці над кодифікацією українського права. Згідно з положеннями даного правового акту кримінально караним було лише вбивство та нанесення тілесних ушкоджень. Щодо самогубства та доведення до самогубства, то дані діяння не були кримінально караними [5, с. 210].

Протягом тривалого часу, аж до 1917 р., значна частина українських земель перебувала в складі Російської імперії. Унаслідок другого (1793 р.) й третього (1795 р.) поділів Речі Посполитої до складу Російської імперії увійшли Правобережна Україна й Східна Волинь, а за результатами успішної війни з Туреччиною до Росії було приєднано причорноморські степи та Кримське ханство (1783 р.). До складу ж Австрійської імперії, а з 1867 р. – Австро-Угорської дуалістичної монархії увійшли: Галичина (1772 р.), Буковина (1774 р.) та Закарпаття (1526 р.).

З 1772 р. кримінально-правові відносини на українських землях, які відійшли до складу Австрійської імперії, регулювалися приписами Кримінального кодексу Марії Терезії від 1768 р. Даним кодексом не було криміналізовано ні самогубства, ні доведення до самогубства. 13 січня 1787 р. було прийнято «Всеагальний закон про злочини і їх покарання», який став новим джерелом кримінального права. У даному законодавчому акті також не було криміналізовано самогубства та доведення до самогубства. Також самогубство та доведення до самогубства не були криміналізовані в кримінальному кодексі 1803 р. [5, с. 298–305]. Щодо кримінального кодексу 1852 р., то за дані діяння також не було встановлено кримінальної відповідальності, однак доведення до самогубства розглядалося як злочин проти безпеки життя і кваліфікувалося за ст. 335 даного кодексу [6, с. 235].

Вперше на законодавчому рівні питання кримінальної відповідальності за самогубство або замах на самогубство на території України, яка відійшла до Російської імперії, було закріплено у Зводі Законів Російської імперії 1832 р. Стаття 347 Зводу багато в чому копіювала артикул 164 «Про самогубство» Артикула Військового 1715 р. і передбачала, що кримінальної відповідальності за самогубство підлягає лише осудна особа.

Відповідальність за самогубство та допомогу в його вчиненні і схиланні до вчинення даного діяння, як однієї із форм доведення до самогубства, вперше була встановлена в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 р. Щодо кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства, то дане питання врегульовувалося главою II «Про самогубство» розділу X «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи і честі приватних осіб» даного Уложення. Згідно зі ст. 1943 той, хто позбавив себе життя навмисно і не будучи психічно хворим чи в тимчасовому безпам'ятстві внаслідок нападу, визнавався таким, що не має права на передсмертні розпорядження, через що його посмертна воля не підлягала виконанню і вважалася нікчемною. Якщо ж самогубець належав до одного з християнських віросповідань, то він позбавлявся права на християнське поховання. Відповідно до ст. 1944 даного Уложення особа, намір якої здійснити самогубство, було викрито, але яка не була душевно хворою чи в безпам'ятстві, за умови, що реалізацію її наміру зупинили обставини, що не залежали від волі даної особи та вона належала до християнського віросповідання, підлягала церковному покаянню. Стаття 1945 Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. містила перелік обставин, що звільняли особу від відповідальності за вчинення даного діяння. До таких обставин належали, зокрема, патріотизм, збереження державної таємниці, вчинення жінкою заради збереження цноти та інші подібні випадки. Статті 1946 і 1947 цього Уложення встановлювали кримінальну відповідальність за схилання до самогубства та допомогу в його вчиненні. У ст. 1946 було встановлено кримінальну відповідальність за схилання до самогубства та за допомогу в його вчиненні, а також участь у вчиненні особою самогубства будь-яким іншим способом. Відповідно ж до ст. 1947 даного Уложення батьки, опікуни, а також інші близькі родичі чи особи, які мали вплив на суїцидента, якщо вони своїми діями спонукали його до вчинення самогубства, також несуть кримінальну відповідальність.

Аналогічно було врегульоване питання кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства і в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1885 р. Дані склади злочинів містились у главі II «Про самогубство» розділу X «Про злочини проти життя, здоров'я, свободи і честі приватних осіб». У ст. 1476 даного Уложення було передбачено, що до особи, винної в ненавмисному схиланні до самогубства, застосовувалося покарання, яке було передбачено за вчинення особливо тяжкого злочину (заслання на каторжні роботи). Водночас зазначалось, що самогубство повинно було бути результатом жорстокого поводження з особою. У ст. 1475 Уложення було передбачено кримінальну відповідальність за пособництво в самогубстві та таке ставлення до підопічної особи, яке мало на меті довести її до вчинення акту суїциду. Особа, яка вчинила замах на позбавлення себе життя, коли він не був доведений до кінця за незалежних від неї

обставин, підлягала, якщо вона була християнином, церковному покаянню за розпорядженням свого духівника [7, с. 650].

Водночас Кримінальне Уложення 1903 р. декриміналізувало самогубство та замах на самогубство. Не передбачало дане Уложення відповідальності і за доведення до самогубства. Проте пособництво, вмовляння та підбурювання до самогубства в даному уложенні розглядалися як самостійні склади злочинів. Так, у ст. 462 даного Уложення зазначалось: «Винний у наданні засобів до самогубства, якщо наслідком цього є самогубство, карається поміщенням у виправний дім на строк не більше трьох років». Стаття 463 даного Уложення встановлювала кримінальну відповідальність за вмовляння до самогубства та пособництво в його вчиненні. У даній статті зазначалось, що «винний у вмовлянні до самогубства особи, що не досягла двадцяти одного року, чи особи, завідомо неспроможної розуміти свої дії чи керувати ними, чи в сприянні у вчиненні самогубства таким особам порадою чи вказівкою, наданням засобів чи усуненням перешкод, якщо наслідком цього стали самогубство чи замах на нього, карається каторгою на строк більше восьми років». У Кримінальному Уложенні 1903 р. було встановлено також кримінальну відповідальність за самогубство, яке було результатом угоди з винним: «Укладення угоди, згідно з якою питання самогубства однієї із сторін такої угоди ставилося в залежність від жеребу чи іншої умови, якщо наслідком такої угоди стане самогубство, карається каторгою на строк не більше восьми років. Якщо ж наслідком такої угоди стане замах на самогубство, незакінчений із причин незалежних від волі осіб, то винний в укладенні угоди карається поміщенням у виправний дім» (ст. 488 Кримінального Уложення 1903 р.) [7].

У часи Центральної Ради в Українській Народній Республіці діяло в повному обсязі Кримінальне Уложення 1903 р., а у «власному» кримінальному законодавстві (Третьюму універсалі від 07.11.1918 р., Законі «Про амністію» від 19.11.1917 р., Законі «Про покарання учасників воєн і повстань проти Української держави» 05.03.1918 р., Законі «Про виручку та податки» від 20.12.1917 р., Циркулярі «Про затримання та притягнення до відповідальності чужинців – спекулянтів, які не мають документів на право в'їзду на територію УНР» від 13.04.1918 р.) особливостей регулювання питання кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства передбачено не було. Розвиток кримінального законодавства Української держави за П. Скоропадського здійснювався шляхом вибіркового скасування, оновлення й доповнення тих кримінально-правових норм, які не суперечили політичним та соціально-економічним засадам Української державності. Щодо питання кримінальної відповідальності за самогубство та доведення до самогубства, то регулювання даного питання відбувалось на підставі вже згаданого Кримінального Уложення 1903 р. Так ситуація була і за часів Директорії [5, с. 316–330].

На території ЗУНР, згідно з Постановою Української Національної Ради, в галузі цивільного, кримінального і процесуального права використовувалося австрійське законодавство, якщо воно не суперечило цілям Української держави. Основним джерелом кримінального права залишався австрійський кримінальний кодекс 1852 р., про який уже згадувалося. За Ризьким мирним договором 1921 р. Західна Україна (Східна Галичина і Західна Волинь) була передана Польщі і перебувала в її складі аж до 1939 р. До 1932 р. на території Галичини питання кримінального права продовжувало врегульовуватися нормами австрійського кримінального кодексу 1852 р., а на території Західної Волині нормами Зводу законів Російської імперії 1832 р. та Уложення про покарання кримінальні та виправні 1885 р. 11 липня 1932 р. згідно з розпорядженням президента Республіки Польща було затверджено Кримінальний кодекс [5, с. 331]. У даному кодексі було криміналізовано доведення до самогубства у формі намовляння до його вчинення чи допомоги в його вчиненні, а самогубство не вважалось кримінально-карним діянням. У ст. 228 зазначалось: «Хто намовляє особу на вчинення самогубства або надає допомогу особі в його вчиненні, карається ув'язненням на строк до п'яти років». Також згідно із ст. 229 цього кодексу було заборонено укладати будь-які угоди, згідно з якими питання самогубства однієї із сторін такої угоди ставилося в залежність від жеребу чи іншої умови [9]. Щодо Закарпаття, то з 1920 р. воно ввійшло до складу Чехословаччини. Кримінально-правові відносини на його території продовжували врегульовуватися нормами австрійського кримінального кодексу 1852 р. [5, с. 334]. Що ж до Північної Буковини, то вона на підставі Сен-Жерменського (1919) та Сервського (1920 р.) мирних договорів відійшла до Румунії. 1 січня 1937 набрав чинності прийнятий 18 березня 1936 р. кримінальний кодекс Румунії [5, с. 335]. Згідно із ст. 468 цього кодексу кримінально карним було доведення до самогубства, яке полягало в примушуванні до вчинення даного діяння або сприянні в його вчиненні, якщо самогубство було вчинене. За дане діяння до особи застосовувалося покарання у вигляді ув'язнення на строк від 3 до 8 років [10].

Щодо четвертого періоду, то перш за все необхідно зазначити, що Кримінальний кодекс УСРР 1922 р. не вважав самогубство і замах на нього кримінально караними діяннями і не містив окремої норми щодо відповідальності за доведення до самогубства. У розділі V кодексу «Злочини проти життя, здоров'я і гідності особи» була ст. 148, згідно з якою «сприяння чи умовляння до самогубства неповнолітньої особи чи особи, яка завідомо для винного не здатна розуміти свої дії та керувати ними, якщо самогубство чи замах на нього були вчиненні, карається позбавленням волі на строк до трьох років». З аналізу положень кримінального кодексу УСРР 1922 р. випливає, що доведення до самогубства він розглядав як один із видів вбивства. Кримінальний кодекс УСРР 1927 р. передбачав кримінальну відпо-

відальність за доведення до самогубства чи замаху на нього, особи, яка знаходиться в матеріальній чи іншій залежності від винного, жорстоким поведінням останнього чи іншим подібним способом. Даний склад злочину був введений до кримінальних кодексів також інших союзних республік (крім Білорусії). Однак міра та розмір покарання за вчинення даного діяння в кожній республіці були різними. У Кримінальному кодексі УСРР 1927 р. у главі VI «Злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості» містилася ст. 145, частина перша якої повністю дублює положення ст. 148 Кримінального кодексу УСРР 1922 р., а в другій частині закріплено і новий склад злочину – доведення до самогубства. У відповідності до ч. 2 ст. 145 доведення особи, що знаходиться в матеріальній чи іншій залежності від іншої особи, жорстоким поведінням чи зловживанням ним своїм становищем до самогубства чи замаху на нього карається позбавленням волі на строк до п'яти років [7, с. 653]. У Кримінальному кодексі УРСР 1960 р. відповідальності за підмову до самогубства чи сприяння в його вчиненні неповнолітній особі чи недієздатній особі, як це передбачалося в Кримінальному кодексі 1927 р., вже не було. Це не означало, що Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. декриміналізував даний злочин. Разом із тим Кримінальний кодекс 1960 р. вдосконалив норму про відповідальність за доведення до самогубства. Стаття 99 цього кодексу фактично передбачала відповідальність за два склади злочину. Відповідно до ч. 1 ст. 99 доведення до самогубства чи замаху на самогубство особи, що знаходиться в матеріальній чи іншій залежності від другої особи, шляхом жорстокого поведіння чи систематичного приниження її людської гідності каралось позбавленням волі на строк до п'яти років. За частиною другою даної статті доведення до самогубства чи замаху на самогубство внаслідок систематичного цькування чи наклепу з боку особи, від якої потерпілий не був у матеріальній чи іншій залежності, каралось позбавленням волі на строк до трьох років [11].

На п'ятому, сучасному етапі, після прийняття в 1996 році Конституції незалежної України, розпочалася активна розробка нового кримінального законодавства. 5 квітня 2001 р. Верховна Рада України прийняла новий кримінальний закон України – Кримінальний кодекс України. У ст. 120 даного кодексу було встановлено кримінальну відповідальність за доведення до самогубства чи замаху на самогубство особи внаслідок жорстокого з нею поведіння, шантажу, примусу до протиправних дій чи систематичного приниження її людської гідності, а також якщо такі дії вчиненні щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винного. У 2018 р. в дану статтю було внесено зміни, згідно з якими встановлено кримінальну відповідальність за будь-яке сприяння особі у вчиненні нею самогубства чи спроби самогубства [12].

Висновки: Отже, історико-правове дослідження питання, пов'язаного з кримінальною відповідальністю за доведення до самогубства, свідчить про те,

що законодавче закріплення даного питання залежало від рівня розвитку суспільства. У певні періоди дані діяння не були суспільно небезпечними, а в інші ми бачимо їх різке засудження як із боку держави, так і з боку церкви. Доведення до самогубства розглядалось як діяння, наслідком якого був розвиток або підтримка наміру потерпілого до вчинення таких дій. Значну увагу також приділялось відносинам потерпілого та винного як важливого аспекту криміналі-

зації даного діяння. Щодо питання відповідальності за самогубство, то вона, перш за все, передбачалась у нормах церковного, а не світського законодавства. Виходячи з аналізу наведеного, можемо зробити висновок, що історико-правовий досвід регулювання даного питання є основою для встановлення змісту складу злочину «Доведення до самогубства» в сучасному кримінальному законодавстві та важливим аспектом забезпечення дієвості даної норми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України від 28.06. 1996 р. (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Рапаєва М.В. Суїцид у постіндустріальному суспільстві: причини виникнення та засоби протидії. Юридична наука. 2014. № 11. С. 181–188.
3. Кірієнко В.О. Історичний аналіз законодавства про кримінальну відповідальність за доведення до самогубства або до замаху на самогубство. Підприємництво, господарство і право. 2017. № 5(255). С. 198–200.
4. Кірієнко В.О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання доведенню особи до самогубства або до замаху на самогубство: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право». Харків, 2017. 20 с.
5. Бойко І.Й. Кримінальні покарання в Україні (IX – XX ст.). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 408 с.
6. Krzymuski E. Wykład prawa karnego ze stanowiska nauki i prawa austriackiego. T. 2 / Edmund Krzymuski. – Wyd. 3, przerob. – Kraków : Nakładem księgarni Leona Frommera, 1911. 420 s.
7. Гусак О.А. Кримінальна відповідальність за доведення до самогубства в історії вітчизняного права // Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 67. С. 649–655.
8. Земляков А.В. Уголовное уложение 1903 года о государственных преступлениях, наказываемых ссылкой на поселение. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovnoe-ulozhenie-1903-goda-o-gosudarstvennyh-prestupleniyah-nakazyvaemyh-ssylkoy-na-poselenie>.
9. Kodeks karny z dnia 11 lipca 1932 r. URL: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320600571/O/D19320571.pdf>.
10. Codul Penal din 8 Aprilie 1936 an. URL: <https://lege5.ro/Gratuit/heztqnzu/codul-penal-din-1936>.
11. Кримінальний кодекс Української РСР від 28 грудня 1960 р. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2001-05>.
12. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. (із змінами та доповненнями). URL: <http://zakon1.rada.gov.ua>.